

Det evige liv

NIELS GRØNKJÆR

ENGLISH ABSTRACT: *In his theological habilitation, Hans Jørgen Lundager Jensen defines the religion of The Hebrew Bible as pagan. This sort of religion is not concerned with redemption from this world, but with the blessings of man's earthly life. Augustine, however, stresses that eternal life is a specific Christian idea. How to integrate these two notions? Hans Jørgen finds an answer in Grundtvig – and Ingemann.*

DANSK RESUMÉ: *I sin teologiske disputats bestemmer Hans Jørgen Lundager Jensen Det Gamle Testaments religion som hedensk. Den er ikke en frelsesreligion, men en religion som velsigner dette liv. Augustin betoner derimod at forestillingen om det evige liv er det særegne ved kristendommen, og at den derfor (også) er en frelsesreligion. Hvordan forbinde de to opfattelser? Hans Jørgen finder svar hos Grundtvig – og Ingemann.*

KEY-WORDS: *Grundtvig; blessing; paganism; salvation; Marcion; gnosis; heresy; Augustine; Ingemann; eternal life.*

Engang – den 6. november 2006 – besøgte Hans Jørgen Lundager Jensen mig i Vartov. Vi stod i køkkenet i præsteboligen og kiggede ud over de røde tegltage, deroppe Rådhusårnet med Laubs klokkespil, nede i Grønnegården, i baggrunden i den anden ende, Niels Skovgårds Grundtvig-statue, lindetræerne, den røde klokkestabel, kirken. Hans Jørgen udbryder: 'Jeg kan godt se det – men jeg begærer det ikke. Forstår du?' Jeg sagde ikke noget. Havde måske nok at gøre med at skjule en krænkelse over at min gæst ikke efterlignede mit begær.

Nu siger jeg noget. For det er jo – normalt – sådan at vi gerne vil at andre skal begære det vi selv begærer. Fordi vi forvisses om at genstanden for vores begær er det værd, når andre efterligner det, begæret. Kom jeg nu i tvivl? Og var det derfor jeg var tavs? Her stod vi i det jordiske forkammer til det himmelske Jerusalem, et paradys midt i staden (hos Grundtvig leves efterlivet både i Paradis og Det Ny Jerusalem). Og så begærede han det ikke! Det ville man da gøre, normalt. Men nu var det Hans Jørgen, og så er ingenting nogensinde normalt. Ikke alene retter hans begejstring sig mod

usædvanlige ting. Den er også uskrømtet. Det er ikke almindeligt. Det kan ellers være anstrengende med mennesker som er begejstrede for snart sagt alting. Man kan få en mistanke om at det er noget de foregiver, at de fedter verden ind i deres egen begejstring. Men så er det ikke begejstring. Begejstring overgår en. Man overrumples, overraskes, overvældes – altid noget med 'over'. Det kommer ikke fra en selv. Man begejstres. Åndeliggøres. Begejstring er i slægt med opmærksomhed. Heller ikke den kommer fra en selv, men fra noget som påkalder sig ens opmærksomhed. I opmærksomheden er man ude af sig selv. Ude ved verden. Men hvorfor begejstredes dette opmærksomme, verdensvendte menneske ikke ved køkkenvinduet i Vartov?

Det hedenske

Engang inviterede jeg Hans Jørgen til at tale ved et forskerseminar på Institut for Systematisk Teologi. Den 10. november 2000 havde han forsvaret sin disputats *Den fortærende ild, sin teologiske* disputats, 'for teologien er for vigtig til at den kan overlades til teologerne', som han sagde. Vi fik indblik i hans forskning: Det Gamle Testamente har ikke – som vi ellers havde lært – sit kanoniske midtpunkt i en eskatologisk teologi hvor alting til syvende og sidst kommer til ende i en opfyldelse af en anden verden, og det er ikke et forskræp til Det Nye Testaments proklamation af denne opfyldelses virkeliggørelse. Den gammeltestamentlige religion er derimod i slægt med andre, arkaiske religioner som ikke forlægger 'frelsen' til virkeliggørelsen af en helt ny virkelighed, men som søger at opretholde den 'periodicitet' der bærer den jordiske tilværelse: slægtens videreliv, samfundets love, markens grøde. Mad på bordet. Det afgørende er ikke de store begivenheder som griber ind i menneskehedens liv, men 'velsignelsesverdenens begivenhedsløse gentagelighed'.

Hvis vi havde troet at Det Gamle Testamente er det store indsnit i religionernes mytiske verdener som indleder en storstilet frelseshistorie, så lærte vi at Jahve ikke først og fremmest er en gud der befrier fra alle de former for gentagelsestvang der kendetegner menneskets vilkår, men at han er en gud der velsigner. En uforbeholden sanktionering af 'dette liv'. Hans Jørgens *opus magnum* slutter med de citat-venlige ord om at Det Gamle Testamente 'beslutsomt og utvetydigt [stiller sig] på samme side som de mest arkaiske religionsformer, dem for hvem mindre end det hele er alt nok'.

Jeg vil ikke sige at modtagelsen ved forskerseminaret var præget af jubel, men noget nær. For her var der jo stof til det igangværende opgør med den dialektiske teologi som ellers havde vænnet os til at betragte historien, tidsligheden, afmytologiseringen som vejen til den sande kristendom. Nu lærte og læste vi at det almindelige liv i sig selv ikke er fremmed for den Gud som har skabt det, og at det ikke er trivielt at takke for de gode tider og de gode dage hvor der ikke sker alverden. De skabelsesteologiske kolleger ved forskerseminaret var – ja, begejstrede.

Og så tilføjede Hans Jørgen: 'Det Gamle Testamente er det hedenske i kristendommen'.

Ups.

Det gnostiske

Ved den og andre lejligheder spurgte jeg ham om han så ikke var markionit med omvendt fortegn. Markion, den gnostiske urfjende som kristendommen selv har næret ved sin rod. I første halvdel af det andet kristne århundrede udviklede han eksegetiske principper til at skelne mellem hvad der i den endnu ikke hellige skrift kunne gælde som sand kristendom, og hvad ikke. Kun et rensat Lukasevangelium og Paulus' hovedbreve fandt nåde. Her forkyndes kærlighedens Gud som er en i forhold til den inkompetente skabergud fremmed Gud der fra en helt anden verden forkynnder frelsen for det i verden fangne menneske. Det Gamle Testaments Gud er i virkeligheden en demiurg som med vold og magt og frygt og retfærdighed forsøger at holde sammen på det *Machwerk* til verden som han i sin afmagt har skabt og nu må bestyre og forsøge at holde mennesket på plads i. Frelsens Gud som forkyndes i det tilskårne Nye Testamente, er ikke retfærdighedens, men kærlighedens Gud, en fremmed Gud som kommer fra en helt anden verden – og frelser mennesket til en helt anden verden: det evige liv.

Også for Markion er Det Gamle Testamente 'det hedenske i kristendommen' – og det skal uddrives, ved gennemtænkt eksegesi. Så der er en udvej for dem der under retfærdighedens regime ikke ville være nogen udvej for, dem der ikke har andet end kærlighedens ubetingede frelse at håbe på: Kain, sodomitterne, ægypterne, dem som har lagt sig ud med den 'retfærdige' skabergud.

'Her må man standse op', skriver Adolf von Harnack i *Marcion. Das Evangelium vom fremden Gott*, 'for her er det punkt som ikke kun forekom kirkefædrene at være toppunktet af Markions blasfemiske nedrighed, men som også er anstødeligt for os i dag – og dog er alt som det skal være, ifølge Markions tankegang' (s. 129).

Hedning eller kætter

I Hans Jørgens disputats om kristendommens hedenske tekstsamling refereres der – så vidt jeg kan se – kun et sted en passant til kristendommens kristne bogsamling, den der gjorde Det Gamle Testamente gammelt: Det Nye Testamente (s. 333, note 153). Undtagelsesvis refereres der på de sidste to sider til Hebræerbrevet og Johannesapokalypsen, men netop for at markere det som en modsætning til det hedenske. Det er undtagelsen der proklamerer en eskatologi, en ontologisk omkalfatring af 'den jordiske realitets regelmæssigheder', en omkalfatrende frelse uden velsignelse, en frelse som derfor er irrelevant for den gammeltestamentlige, arkaiske, hedenske religion. En idé om frelse som vil have 'det hele', men som alligevel bagtaler jordelivets velsignede herligheder. Og så altså de sidste gyldne ord om at Det Gamle Testamente modsat er hedningernes talerør, 'dem for hvem mindre end det hele er alt nok'.

Nu er hæresi værre end hedenskab, og Markion blev forkættet fordi de der blev rettroende ved at gøre ham til kætter, mente at han drog alt for vidtrækkende konsekvenser af sine eksegetiske principper. Han fik jo heller ikke 'det hele'. Han fik en

eskatologisk frelse som han købte dyrt med en smal tekstsamling og anstødelige konsekvenser. Han måtte give afkald på Det Gamle Testamente – på velsignelsens periodiske lyksaligheder.

Mit spørgsmål til Hans Jørgen var altså om han ikke var markionit med omvendt fortegn, ikke en kætter som afskar sig fra det hedenske, men en hedning som uden teologiske omkostninger undlod at udsætte sig for anklagen om at være kætter. Og som derfor alt for modstandsløst lod sig omfavne af de skabelsesteologer der i deres opgør med den dialektiske teologi forekom alt for ivrige efter at nedtone det eskatologiske ved kristendommen.

Hvad blev der af det som jeg dengang kaldte kristendommens grundproblem: Hvordan står kristendommens frelsesbudskab i forhold til ideen om en verdensskabelse iværksat af den samme Gud? Havde Hans Jørgen overhovedet noget (godt) at sige om frelse, eller var han – med sin teologiske disputats – en beslutsom hedning?

Endnu havde vi ikke været i Vartov, og Grundtvig stod temmelig langt i baggrunden.

Augustin i caboose

I mellemtiden, i 2002, havde Hans Jørgen et forskningssemester i Oklahoma hvor han sad i en såkaldt caboose, en togvogn, og læste *De civitate Dei*, Augustins *opus magnum et arduum*. Han læste kirkefaderens forsvar mod hedningernes anklager om at de kristne var skyld i Roms fald i 410, og at de gav kirkeligt asyl til deres egne anklagere under de hæretiske goteres tre dages plyndringer. Han læste om voldtagne kvinder som i tilgift blev hånet og måtte trøstes i deres skamfølelse. Han læste om den romerske civilisation som var ødelagt af sin egen skamløshed og asiatisk luksus. Han læste om hedningerne som havde sat deres forventninger om lykke og velsignelse til de forkerte guder i stedet for at sætte deres lid til gudernes Gud.

Så kommer han til sjette bog kapitel ni. Marcus Terentius Varro, denne højtbehandlede romerske forfatter, opregner omhyggeligt alle de guder som følger mennesket fra vugge til grav, de guder som ikke drager omsorg for mennesket som menneske, men som sørger for føde, klæder og alle menneskets naturlige fornødenheder. Dem kan man bede om alle mulige ting. Kun én ting nævner Varro ikke. Kun ét kan man ikke bede de hedenske guder om: det evige liv. Og så tilføjer Augustin: 'det er for det evige livs skyld og kun derfor at vi er kristne' (*propter quam unam [vitam aeternam] proprie nos Christiani sumus*).

Det gav et sæt i Hans Jørgen, har han fortalt. Begejstringen må have vældet ind over ham. I én sætning siger Augustin det som der ikke stod ét ord om i hans egen teologiske disputats. Midt i udfoldelsen af hedningernes 'naturlige teologi' presser dét sig frem som ikke har at gøre med menneskets naturlige fornødenheder og bekymringer, men som angår mennesket som menneske, dets yderste spørgsmål, det eskatologiske spørgsmål. Det evige liv som ikke vedrører alt det vi gør for at holde os i live, men som vedrører det for hvis skyld vi lever: meningen med *det hele*.

Pludselig er det som om mindre end det hele *ikke* er alt nok. Men var Hans Jørgen – fra at være markionit med omvendt fortegn, altså fra at være en hedning – var han blevet omvendt til at være markionit, en der kastede vrag på det hedenske og kun hyldede det i streng forstand kristne? Læsning kan jo afstedkomme den slags. Var det en radikal omvendelse der fandt sted i togvognen i Oklahoma?

Det hedenske i os

Nej, det tror jeg ikke. For meget senere – søndag den 9. september 2018 – besøgte Hans Jørgen igen Vartov, altså endnu senere end dengang ved køkkenvinduet. Nu talte han om 'Det Gamle Testamente og hvorfor Grundtvig havde ret'. Jeg ville gerne have haft at foredraget skulle have heddet 'Det Gamle Testamente og hvorfor Grundtvig *alligevel* havde ret', men sådan blev det ikke.

Vi hørte om at det hedenske hos Grundtvig ikke er adskilt fra det kristne. I Grundtvigs kristendom er det hedenske ikke den *skriftlige* forudsætning for det kristne hvor Det Gamle Testamente er forudsætningen for Det Nye. Det er det nok, men det er ikke så afgørende. Det afgørende er at den hedenske, nordiske mytologi er den *historiske* forudsætning for den kristendom vi kender. Denne mytologi er den fantasiverden som artikulerer de historiske, almenmenneskelige erfaringer som baggrund for mødet med det kristne budskab.

Der *må* være noget hedensk i kristendommen hvis vi skal forstå den, og hvis livet skal være helt. Det evige liv er ikke et helt andet liv end det vi kender, og det liv vi kender, er allerede indlejret i det evige. Eller sagt med ordene fra disputatsen, Hans Jørgens teologiske storværk: frelsen er en funktion af velsignelsen.

Igen var folk begejstrede. Smittet. Også jeg.

Så måske lå 'det hele' i kim i disputatsen, alligevel. Al dens polemik mod frelses-absolutisme skulle i grunden blot bane vej for en forståelse af at frelse ikke er en redning fra denne verden, men en redning til at få blik for at det evige livs velsignelse allerede breder sin mildhed ud over alle ting.

Det kan godt være at hedningerne – med deres arkaiske religioner, Varros vidnesbyrd og den nordiske mytologi – ikke har sans for det evige liv. Men det kan de få. I den sag er de ikke anderledes stillet end 'vi' som kalder os kristne, og som tror på det evige liv. Også vi må konsultere vores hedenske tilbøjeligheder.

I sit mindedigt til Albert Thorvaldsen skriver Grundtvig at den afdøde er 'en *Hedning* ... af en egen Art'. Og så bekender Grundtvig for sit eget vedkommende: 'der er *meget Hedenskab* hos mig endnu'. Det vil nok aldrig blive helt uddrevet. Forhåbentlig ikke. Og forhåbentlig heller ikke Augustins absorbering af de bedste af hedningernes filosoffer.

De fagre riger

Jeg kan desværre ikke sige at Hans Jørgens foredrag ved vores sensommermøde i 2018 var den indrømmelse som jeg havde håbet ville nuancere hans manglende – eller i

hvert fald tilbageholdte – begejstring dengang han besøgte mig i Vartov i 2006. Men det var dog en tydeliggørelse af noget som jeg ønskede at høre.

Det slutter ikke her, og jeg bor ikke længere i Vartov, men i Sorø. Og selv om Grundtvig kom her, var det B.S. Ingemann der levede her. Ingemann er i endnu en mellemtid blevet Hans Jørgens salmedigter.

Dejlig er jorden: 'Gennem de favre / riger på jorden / gå vi til Paradis med sang'.
'Men Hans Jørgen', har jeg sagt til ham, 'er du nu – alligevel – ikke ved at blive en verdensfravendt, gnostisk, eskatologisk markionit? Jeg mener: pilgrimsmyten om at evighedslivet er i paradiset, og at denne verdens riger kun er gennemgang til et hinsiddigt, evigt liv?' 'Nej', svarede han, 'for de er fagre, rigerne'.

Ja, her er de. Også her. Jeg håber han også vil besøge mig i Sorø. Så skal vi besøge Ingemanns grav på den gamle kirkegård ved Klosterkirkens apsis. Det vil være alt nok.

Niels Grønkjær, religionsfilosof, dr.theol.

*Tidligere valgmenighedspræst i Vartov,
endnu tidligere lektor i etik og religionsfilosofi,
Aarhus Universitet*